

'חדרי שלווה': התערבות ייעוצית טיפולית בגנים חרדים באזורי מתיחות ביטחונית

דורית כהן וענת בארט

תקציר

'חדרי שלווה' הפועלים בבית הספר בשיתוף ההורים והצוות החינוכי והייעוצי, נותנים מענה רגשי הוליסטי לילדים במצבי אלימות, טראומה וסיכון, ונמצאו יעילים. המחקר הנוכחי עוקב אחר יישום הפרויקט בגנים חרדים בסיכון ביטחוני מתמשך, וחשיבותו נעוצה בצורך בהתאמות גיליות, תרבותיות והקשרי מצב הסיכון. המחקר האיכותני בחן את תפיסות הצוות הייעוצי והחינוכי כלפי הטמעת התוכנית. מהמחקר עולה שהתוכנית מסייעת לגננת בפיתוח שפה רגשית, בהתמקצעות ובהתמודדות במצבי חירום. הילדים לומדים שפה חדשה המביאה לאקלים גן מיטבי והפחתת אלימות, ומאפשרת לילדים במצבי משבר התמודדות בריאה. צוות הגן חש שיתוף והזדמנות לפיתוח מקצועי לצד שיפור ביחסי העבודה. נראה שיפור בקשר בין הגננת להורים, המדווחים על עניין בתוכנית ושינוי דפוסי השיח בבית. ברמה החברתית התוכנית מהווה התקדמות בפיתוח כלים טיפוליים ייעוציים מותאמים מבחינה תרבותית. ההכשרה לשימוש ב'חדרי שלווה' נותנת מענה לתחושות בדידות הגננות, כלים מקצועיים להתמודדות עם מצבי סיכון וקידום עולם הטיפול במסגרות החרדיות. המחקר מדגיש את חשיבות ההשקעה בגיל הרך ואת הדרכים להטמעת תוכניות בגילים אלה ביצירת אדוות חיוביות בעלות משמעות ברמת המקור.

מילות מפתח: חדרי שלווה; גיל הרך; חרדים; השתלמויות; מצב חירום.

מבוא

תוכנית 'חדרי שלווה' היא תוכנית ייחודית שנותנת מענה רגשי הוליסטי במסגרת המוסד החינוכי. התוכנית שמה דגש על עקרונות מספר: יצירת מתחם פיזי ייעודי לנושא, פיתוח השיח הרגשי בקרב באי בית הספר, מתן הכשרה מותאמת לצוות בית הספר ושילוב הסביבה (קרי, המשפחות) בשימוש במשאב זה (מנחם וחרגל, ח"ת). התוכנית מיושמת על רקע תוכנית 360° של משרד החינוך בשיתוף עם מוסדות למיניהם כמו רשויות מקומיות וארגוני מגזר שלישי בבתי ספר רשמיים ברחבי הארץ (360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, ח"ת). מוקד התוכנית הוא ביצירת ראייה הוליסטית של הפרט ושל הסביבה מתוך מיקוד בפיתוח שיח רגשי.

לשיח הרגשי יש מקום ניכר בעשייה הפדגוגית של מערכת החינוך הישראלית בעשורים האחרונים, ועם זה ניכר כי שיח זה חסר בגני ילדים חרדים בכלל ובדרום הארץ בפרט. סיבות עיקריות למצב זה נעוצות בחוסר מודעות בתרבות החרדית לחשיבות פיתוח השיח הרגשי. חוסר מודעות הנובע מרתיעה מהנושא הטיפולי, מחסור באנשי טיפול חרדים ומחסור בתקנים שלהם במערכת החינוך (ארהרד, 2014). עוד סיבה היא המצב הביטחוני בדרום ישראל הנתון לאיום מתמשך, המניעה את מערכת החינוך ליצור מענים רה"אקטיביים בעת התמודדות עם תקיפות אויב (צימרמן והוד-שמר, 2015).

הצורך בפיתוח מענים פרואקטיביים ומותאמים תרבותית גורם לבחינת תוכניות התערבות קיימות והנגשתן לילדי הגן החרדים בהתחשב בגילם הצעיר, בתרבותם ובמצב המתח המתמשך שהם חיים בו. תוכנית 'חדרי שלווה' שהוטמעה בבית ספר כלליים בישראל (מנחם וחרגל, ח"ת), שימשה מודל ליצירת תוכנית המספקת מענים רגשיים ויוצרת שינוי עומק מהותי אצל ילדי הגן, בסביבת הגן ואף מגיעה לקהילות באמצעות ההורים, ומאפשרת פיתוח מענה הוליסטי המקדם חוסן ורווחה בכלל ובעיתות משבר בפרט.

מטרת המחקר הנוכחי היא לעקוב אחרי השפעת תוכנית 'חדרי שלווה' שהוטמעה בגני ילדים חרדים (לבנים ולבנות) בדרום ישראל; מתוך רצון להבין את חוויית המשתתפים ואת בניית השיח הרגשי בקרב מעגלים מסוימים הבאים במגע עם התוכנית. המחקר גם מתמקד במיוחד בהשפעות ההשתלמות הייחודית שנבנתה לצורך הטמעת התוכנית והשפעתה על המשתתפים.

חדשנות התוכנית נובעת משילוב של כמה נתונים מהותיים היוצרים שינוי ניכר במוסדות הגיל הרך החרדיים בדרום הארץ: ראשית, תוכנית זו היא חלק מן החדשנות הפסיכר-פדגוגית שמעניקה תוכנית חדרי שלווה המקורית למוסדות חינוך. העקרונות החדשניים מתמקדים בבניית חוסן קהילתי באמצעות יצירת מסגרת רגשית ייחודית בתוך המתחם החינוכי ובעיקר בכאלו המתמודדים עם מצבי חירום ביטחוניים; שנית, התוכנית הקיימת במוסדות חינוך יסודיים מועברת גם למוסדות הגיל הרך, דבר שלא נעשה קודם לכך ודורש התאמות בשל אופי המבנה הארגוני של הגן וגיל הילדים; שלישית, יש כאן עיסוק בתכנים רגשיים בחינוך החרדי שהולך ונפתח לחשיבותם ולבניית שיח רגשי בגני ילדים.

סקירת ספרות

הייעוץ החינוכי בישראל החל את דרכו בשנות השישים של המאה העשרים מתוך צורך בהכוון תלמידים בסיום בית הספר היסודי לאפיקי לימוד מותאמים, מאז עבר תפקיד היועץ החינוכי שינוי ניכר וכיום רואים בו תפקיד רבי-ממדי (Nasreen, 2017). התפקיד כולל סיוע פרטני וקבוצתי לתלמידים ליצירת רווחה רגשית ופזיות מיטבית בבית הספר, סיוע להורים באמצעות הנחייה ותמיכה, סיוע למורים בהתמודדות עם תלמידים פרטניים ועם האקלים הכיתתי וחברות בצוות ניהול התורמת תרומה ייעוצית למבט הרחב של צוות בית הספר (ארהרד, 2014). בשנים האחרונות, עם ההתפתחות הטכנולוגית והתרחבות מעורבות ההורים, תפקיד היועץ החינוכי נהיה מורכב אף יותר. היועץ החינוכי נקרא לתת מענה מורחב לפרט הכולל: יצירת תנאים המאפשרים ביטוי לכל פרט, קידום מוכוונות עצמית של תלמידים, הקניית כישורי חיים מותאמים למאה העשרים ואחת, פיתוח חוסן, סיוע בפיתוח כישורי לומד עצמאי, פיתוח אמפתיה אצל התלמיד כלפי האחר וקידום מעורבות ושיתוף פעולה בין ההורים לבית הספר (מייטלס וטובין, 2021).

תפקיד היועץ החינוכי יונק את כוחו מהדיסציפלינות הטיפוליות, הכוללות פסיכיאטריה, פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית. בתחום זה הייעוץ החינוכי הוא המקצוע החדש ביותר ונאבק על עיצובו כפרופסיה ייחודית בעלת תוכן נפרד. כמו כן תפקיד היועץ החינוכי שייך גם לדיסציפלינה החינוכית, שבה הוא מתנהל ונוגע למרכיביה (רובין, 2014). היכולת הייחודית של היועץ החינוכי נעוצה בנוכחות שלו בתוך בית הספר, שהוא פועל בו מתוך ראייה חינוכית-פדגוגית ואליה הוא מביא יכולות פסיכרפדגוגיות, התפתחותיות ורגשיות

שמייצרות בעבור התלמיד, הכיתה ובית הספר כולו סעד רגשי כוללני. הקושי להבהיר ולהכיל את מכלול התפקידים עשוי ליצור עמימות תפקיד וקושי בעבודת היועץ החינוכי (Heled & Davidovitch, 2020). קושי זה מתגבר ביחס כלפי היועץ חינוכי בגני הילדים שהוקם שנים רבות אחרי היועץ החינוכי בבתי הספר, ונדרש להתמודד עם מערכות ארגוניות ייחודיות ודילמות שונות.

ייעוץ חינוכי בגני ילדים

הייעוץ לגיל הרך בישראל התפתח רק בסוף שנות התשעים של המאה העשרים ועלה מתוך צרכי השטח (ארהרד, 2014). בשנת 2001 הוגדר תפקיד היועץ החינוכי בגן, הוכשרה הקרקע להכרה בירוקרטית בתפקיד ומונו מפקחים בכמה מחוזות על הייעוץ החינוכי בגני ילדים. חשיבות הייעוץ החינוכי בגן הילדים נעוצה בשלב ההתפתחותי של הילדים כיוון שיש לו השפעה מהותית על המשך התפתחות הילד, וכן במבנה הארגוני של גן הילדים השונה מהמבנה הארגוני של בית הספר. פיתוח הייעוץ החינוכי בגני ילדים דרש הגדרה מחדשת של כלל מרכיבי הארגון: צרכי הילדים, צרכי הגן, צרכי הגנות, השירותים הסובבים ותפקיד היועץ החינוכי (Nasreen, 2017).

הגננת היא המבוגר האחראי בגן. בראש ובראשונה היא אחראית חינוכית ופדגוגית על התפתחות התלמידים בגן, אך יש לה תפקידים רבים מעבר לכך. הגננת אמונה על ניהול אדמיניסטרטיבי של הגן, כמו כן היא מנהלת את צוות הגן ומשמשת מנהיגה חינוכית. הגננת צריכה לנהל את קשרי החוץ של הגן, כאשר היא צריכה לעמוד בקשר עם ההורים ויחד איתם לסייע להתפתחות מיטבית של התלמיד. נוסף על כך היא צריכה לעמוד בקשר עם אנשי חוץ, כמו מפקחים, עובדי רשויות מקומיות ואנשי ייעוץ וטיפול. ההכשרה הניתנת לגננות לא מספקת להן כלים מינימליים להתמודדות עם המורכבות שהן צריכות לנהל, ובמיוחד לא בתחום ההתפתחותי-חברתי-רגשי (מבורד, 2017; פריש, 2012). על כן ישנה חשיבות רבה לייעוץ החינוכי בגן ילדים שיכול לספק מענה מקצועי לתפקוד הגננת שמשפיע במידה ניכרת על עתיד הילדים.

ייעוץ חינוכי בגני ילדים בא כדי לסייע לילדים, הורים וגננות להביא כל ילד ואת הגן כולו לידי מיצוי הפוטנציאל ההתפתחותי, לזהות בעיות התפתחותיות, רגשיות או חברתיות, לתת להם מענה ולסייע ביצירת אקלים מיטבי בגן. אקלים מיטבי בגן מורכב מהעצמת הגננת, כלומר תמיכה, מתן משמעות, פיתוח מקצועי ויצירת קבוצת שייכות; התפתחות מיטבית של ילדי הגן, בצד הלימודי והרגשי; קידום רווחת באי הגן באמצעות תוכניות התערבות בגן; היכולת להסתכל בצרכים של כל אחד מהילדים ועם זאת בצורכי הגן כולו; קידום תקשורת מיטבית בין חברי צוות הגן; והתמודדות עם מצבי משבר, טראומה ומצוקה (Nasreen, 2017). את עבודת היועץ בגן מעצבים משתנים רבים כמו גיל ילדי הגן, הרמה הסוציו-אקונומית של משפחות הילדים, מספר הילדים עם צרכים מיוחדים המשולבים בגן, המצב הביטחוני-חברתי והתרבות הדתית-חברתית שהגן מתנהל בה כמו תרבות ערבית, דתית, קיבוצית או חרדית (ארהרד, 2014).

ייעוץ חינוכי בגני ילדים חרדים

החברה החרדית בישראל מונה כיום כ-1,175,000 נפש (מלאך וכהנר, 2020). לפי פרידמן (1991) חברה זאת שומרת על דפוסי תרבות ונורמות מזרח-אירופאיות, המתבטאות למשל בלבוש המקובל בה (זיכרמן, 2014), הקפדה הלכתית בביטוייה המחמיר, המתבטא למשל בהכשר ייחודי לאוכל, מחויבות רבה ללימוד תורה, המתבטא בהקמת 'חברת הלומדים' שבה גברים מקדישים את חייהם הבוגרים ללימוד תורני (פרידמן, 1991) וגישה לא-ציונית.

המוקד המרכזי שסביבו מאורגנת החברה החרדית הוא מערכת החינוך. מערכת החינוך החרדית פועלת במסגרת מוכרת שאינה רשמית המובדלת מהחינוך הרשמי הכולל את החינוך הממלכתי והממלכתי-ידי (Perry-Hazan, 2015). מערכת זו מופרדת מגדרית מהגיל הרך ופועלת על פי מעמדות משפטיים מגוונים המעצבים את מחויבות המוסדות ללימודי ליבה ואת התקציב הממשלתי המתקבל. גני הילדים החרדים מנו בשנת הלימודים תשפ"א 125,045 תלמידים ב-5,300 כיתות גן בערך. 97.5% מהגנים מופעלים במעמד המשפטי המוכר שאינו רשמי, ו-2.5% מהגנים מופעלים במעמד המשפטי הממלכתי-חרדי (ממ"ח) ששייך לזרם המוכר (משרד החינוך, 2022).

מרבית גני הילדים החרדים מופעלים בידי עמותות המנהלות בין עשרות למאות כיתות גן, כך שהגנת כפופה לבעלות הגנים ולמערכת הפיקוח הפנימי של הבעלות, מלבד כפיפותה לפיקוח של המחוז החרדי של משרד החינוך, וכן לרשות המקומית. יש לציין כי בגני הילדים המיועדים לבנות בלבד מלמדות גנות, ואילו בגני הילדים החרדים המיועדים לבנים, המכונים גם 'חידר', מלמדים בעיקר גנים המכונים 'מלמדים' לצד גנות בעיקר בשכבות הצעירות (בארט ואחרים, 2020). אנשי החינוך בגיל הרך מכוונים את הבנים לאידיאל 'בן התורה' (הקדשת החיים ללימוד תורני) מתוך מיקוד ביכולות קוגניטיביות (Rosenthal & Roer-Stier, 2006), קריאה וכתובה. לצד זה ישנה הזנחה מסוימת של ההתפתחות המוטורית, השפתית, החברתית והרגשית (דה'מלאך שחק, 2007; מני-איסקן ואפרתי, 2015; Gilboa, 2016; Golos et al., 2011). הבנות מחונכות להיות צייתניות, צנועות ובעלות מידות טובות (שרת, 1996). בגני הבנים ובגני הבנות מתמקדים במשמעת ובסמכות (דה'מלאך שחק, 2007; יפה, 2009) בלי פיתוח בעל משמעות של העולם הרגשי של הילדים.

הייעוץ החינוכי נכנס לחברה החרדית לאחר כניסתו למגזר הכללי, וזאת בשל הסגירות של חברות מסורתיות כמו החברה הערבית והחברה החרדית בעניין טיפול (Erhard & Erhard-Weiss, 2007). משרת הייעוץ החינוכי עדיין אינה מאושרת בתקנים של בתי ספר חרדים, אבל רבים מהם מעסיקים אנשי ייעוץ. יש פער בין מערך הייעוץ החרדי לזה הכללי, פער הנובע מענייני תקציב, תפיסות חברתיות ותפיסות אידאולוגיות (ארהרד, 2014). הייעוץ החינוכי בגני ילדים חרדים החל רק בעשור האחרון מתוך ניצול חלון ההזדמנויות של הקמת המחוז החרדי במשרד החינוך והתפתחות תוכנית 'אופק חדש'. מערך הייעוץ בגנים החרדים מתקבל בחיוב בקרב הגנות וההורים אך דורש הטמעה של ידע ותפיסות מקצועיות. כמו כן נראה כי עדיין הוא חסר בכוח אדם ובשעות תקן (אבוחצירא ובארט, 2018). האתגר של הייעוץ החינוכי בגני ילדים חרדים מתגבר לנוכח מצבים ביטחוניים מסכני חיים, כמו אלו הנחווים בשנים האחרונות בדרום ישראל.

ילדים צעירים מייצרים תפיסות קונקרטיות של מלחמה, בתרבויות הנמצאות במלחמה מתמדת, המסר שהילדים קולטים הוא שהמלחמה היא הכרחית (Blankemeyer et al.,

2009). ילדי הגן בדרום ישראל, המתמודדים עם מתיחות ביטחונית, מבינים את המצב (צימרמן והודשמן, 2015), וחווים בהלה ופחד. נראה כי דמויות בוגרות בסביבתם של הילדים מסייעות בהתמודדות באמצעות סיפוק מידע ותמיכה רגשית (פריינטה וגטניו קאלוש, 2019). היועץ החינוכי בישראל נדרש להתמודד עם הסוגיות הביטחוניות בעבודתו ויכול להשתמש בכל מיני תאוריות הנעות מראיית אירועים מאיימים בתור מקור כוח לגישות העוסקות בחיזוק הרגע הפנימי ויכולת ההתמודדות של הילדים (Brody & Baum, 2007). בשל המציאות הביטחונית הישראלית נבנות תוכניות מקצועיות המכוונות לבניית חוסן של הילדים באמצעות הכשרת אנשי המקצוע להתמודדות יעילה יותר עם אירועי תקיפה (פת'הורנצ'יק ואחרים, 2012). חסן ואבניאילון (2013) מתארות מודל התערבות טיפולי בית ספרי הכולל פעולות בארבעה שלבים: שלב אזהרה – לפי אירוע חירום באמצעות היערכות מוקדמת וסימולציות; שלב ההלם – סיוע בהתארגנות מיידית עם פרוץ אירוע החירום וניסיון להפעיל את תוכניות הפעולה למצבי חירום בדרך מיטבית; שלב ההתארגנות – תגובה על אירוע החירום והמשך הפעילות החינוכית; ושלב השינוי – חזרה לשגרה והתארגנות מחודשת של המערכת. בשל הצורך בתוכנית שתיתן מענה ייעוצי לילדי גן חרדים ביישובים הסובלים ממצב ביטחוני מעורער נבנתה תוכנית 'חדרי שלווה' לגני ילדים חרדים.

תוכנית 'חדרי שלווה'

תוכנית 'חדרי שלווה' נוצרה כדי לתת מענה הוליסטי לצורכי תלמידים הנתונים במצב אלימות, טראומה או סיכון לצד שיתוף אנשי מקצוע, סגל בית הספר והורים בסביבתו הטבעית של הילד. תוכנית זו היא חלק מן תוכנית 360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון (2022). התוכנית היא פרי של שיתוף פעולה בין משרדי הממשלה, רשויות מקומיות וגופי מגזר שלישי שהפעילו את התוכנית, במחקר הפעילה את התוכנית עמותת הגיונט.

חדרי שלווה בגני ילדים חרדים הם פינות במרחב הגן או חדר צדדי המיועדים ליישום שיח רגשי, הרגעה עצמית ופתיחות בקרב ילדי גן חרדים. החדר מעוצב בדרך ייחודית ונעימה, בדרך כלל יש בו ספה או כורסאות מותאמות לילדי הגן, וכן יש ציוד ומשחקים מיוחדים המפתחים שיח רגשי. הגננות והסייעות מפעילות את החדרים בקבוצות קטנות או עבור יחידים על פי תוכנית פעולה סדורה או בזמנים של מצוקה רגשית. בעת פעילות סדורה הגננת תוציא בזמן קבוע כמה ילדים לחדר השלווה ותעביר להם יחידת הוראה מותאמת. בזמן התפרצות רגשית, מעשה אלימות או התפרצות זעם יוכל צוות הגן להפנות את הילד לחדר שלווה לאחר שהוא למד דרכים להרגעה עצמית. מלבד פעילות בחדר השלווה עצמו, הגננת והסייעת מיישמות את השיח הכללי בגן גם בעבודה במליאה, בחצר או בעבודה בקבוצות.

'חדרי שלווה' שמים דגש בפסיכותרפיה בית ספרית המשולבת בסדנאות מורים. 'חדרי שלווה' הנקראים גם חדר חם, מיועדים לתלמידים הסובלים מקשיים רגשיים, אישיים, חברתיים, משפחתיים או לאחר חשיפה לחוויות טראומטיות. גישת העבודה של התוכנית יוצאת מההנחה כי תרפיה בית ספרית המקבלת תמיכה מהמבוגרים המשמעותיים בחיי הילדים בבית הספר ובבית, משפרת את איכות היחסים בין הילדים למבוגרים, מגדילה את גורמי ההגנה, מקטינה את גורמי הסיכון ותורמת להשתלבות יעילה יותר בבית הספר.

התוכנית מסייעת לבית הספר לעצב מקום פיזי שפועל בו חדר השלווה כמסגרת תרפויטית הפתוחה בכל שעות פעילות בית הספר (מנחם וכן-גל, ח"ת).

העקרונות המסייעים של התוכנית ממוקדים ביצירת סביבה פיזית מיטיבה בעבור הילדים בתוך בית הספר ובאחריותו לצד הרחבת הידע והדרכה למורים. סביבה זו פועלת בשני מישורים: במישור הפרקטי שמייחד מרחב אחר לטיפול בתחום; ובמישור הרגשי שמחדד את התפיסה ההוליסטית של הילד והבנתו הכוללת בבית הספר באמצעות כלל הצוות החינוכי. מתוך העיקרון שמקבל אחריות הוליסטית על הילד בבית הספר, נוצרת הרחבת המענים החינוכיים בטיפול בבעיות משמעת והתנהגות. עיקרון מנחה נוסף הוא בחינת המציאות והסביבה ושילובן במערך המסייע באמצעות חיזוק והדרכת הורים במצבים של קשיי הסתגלות לבית הספר, שילוב פסיכולוגים ומטפלים פראדפואיים, חיזוק תחושת המסוגלות וירידה בהתנהגות בלתי סתגלנית, יצירת מקום פיזי למפגש הורים וילדים במהלך ובהמשך ליום הלימודים (360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, 2022).

הקמת 'חדרי שלווה' בגנים חרדים בדרום הארץ היא קידום ייחודי של התוכנית, שלא יושמה עד כה בגני ילדים בכלל. הבאתה לגנים חרדים מפתחת את השפה הרגשית של אנשי הצוות ושל הילדים בגן ולטווח הרחוק גם את השפה הרגשית של בני משפחות הילדים. על פי מחקרים קודמים נראה כי השפה הרגשית לא זוכה למקום מספק במסגרות חרדיות (יפה, 2009), ועל כן חשוב להעצימה. תהליך זה חשוב בייחוד ביישובים החווים איום וטראומה מתמשכת והילדים שמתגוררים בהם חשופים מדי יום ביומו לאיום ירי טילים או לחדירת מחבלים ליישובם, ונאלצים לשמוע שוב ושוב אזעקות ולהיכנס למרחבים מוגנים.

שאלת המחקר

כיצד הוטמעה תוכנית 'חדרי שלווה' בגנים חרדים בדרום הארץ מנקודת המבט של הצוות הטיפולי, אנשי החינוך וסייעות הגן?

שיטת המחקר

המחקר הוא מחקר איכותני הנשען על הרצון להבין את המשמעות שנותנים לתופעה אנשים החווים אותה. המחקר האיכותני מאפשר לחוקר גישה לנקודת מבטם של אנשים ממעגלים מגוונים החווים את התופעה, ואת הפירוש שהם נותנים לחוויה שהם עוברים (שקדי, 2003), מתוך כך המחקר מאפשר בחינה מעמיקה ומגוונת של תהליך הקמת חדרי שלווה ומאפשר תובנות הקשורות בתרבות החרדית ובמצב הביטחוני המעורער.

אוכלוסיית המחקר

בתוכנית הפיילוט של 'חדרי שלווה' בגני ילדים חרדים השתתפו עשרה גנים. אוכלוסיית המחקר כללה שלושה מקורות מידע כלליים: **הצוות הטיפולי מקצועי**: הפסיכולוגית מצוות השפ"י המלווה את התוכנית וגם את הפעילות השגרתית של הגנים החרדים באזור ואינה שייכת למגזר החרדי, היועץ החינוכי והיועצת החינוכית המכשירים את המלמדים והגננות (בנפרד) בתוכנית 'חדרי שלווה' ומלווים את הגנים בפעילות שגרתית ונמנים על הציבור החרדי; **צוותי הגן עצמם**: מלמד אחד, שש גננות ושתי סייעות השתתפו במחקר ותיארו את ההשתלמות לקראת הטמעת התוכנית בגן, וכן את חוויית הטמעת תוכנית 'חדרי שלווה' בגן; **עיבוד דיווחים** על תוכנית ההשתלמות שכללו תמלול המפגשים.

כלי המחקר

במחקר הנוכחי נעשה שימוש בשני כלי מחקר: ראיון עומק חצי מובנה כתוב. ראיון עומק חצי מובנה מאפשר למראיין לתאר בחופשיות את החוויה הנחקרת ואת משמעותה בעיני המראיין. עם זאת הוא ממקד את המראיין בחוויה ספציפית ולא בוחן סיפור חיים שלם. בשל תקופת הקורונה שנעשה בה המחקר לא היה אפשר לקיים ראיונות פנים-אל-פנים והמראיינים מילאו שאלון כתוב פתוח; ניתוח תצפיות על תוכנית ההכשרה של הגננות לעבודה ב'חדרי שלווה' ואותה תיעדה בשיטתיות ובפירוט רב הפסיכולוגית שהנחתה את המפגשים.

אתיקה

במחקר נשמרו כללי האתיקה המקובלים. כל המשתתפים הביעו את הסכמתם להשתתפות במחקר מתוך ידיעה שהם יכולים לעזוב אותו בכל עת. המשתתפים לא קיבלו תגמול על השתתפותם במחקר והובטח להם כי השתתפות אנונימית לחלוטין והחומר הנאסף לצורכי המחקר נשמר אצל החוקרות בסודיות. לפיכך כל השמות המוזכרים בפרק הממצאים בדויים.

עיבוד הנתונים

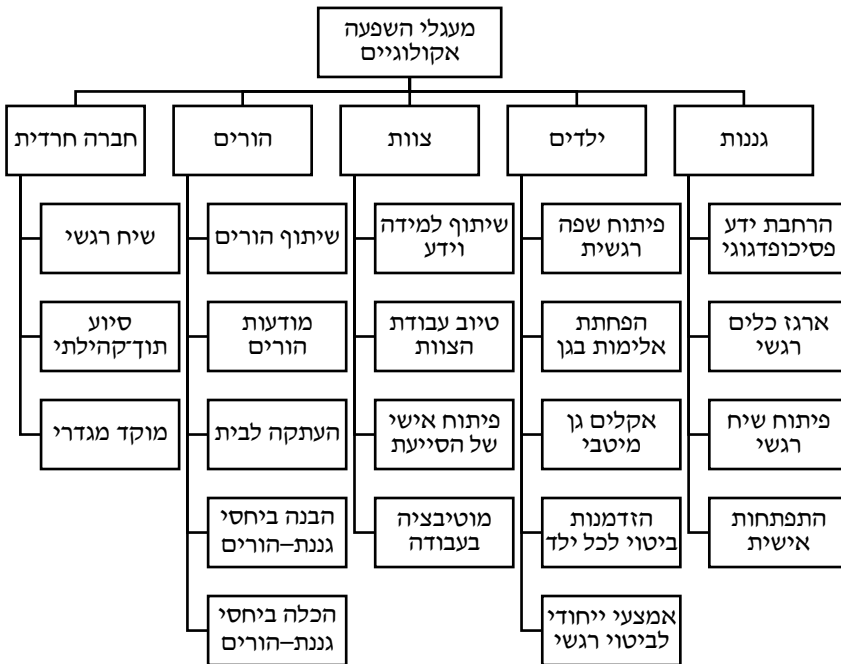
הראיונות שנעשו היו ראיונות כתובים והתצפיות תומללו במלואן. כל החומר שעובד בניתוח נושאי נותח על פי גישת הניתוח הנושאת במבנה שהציע שקדי (2003): בתחילה נקראו חומרי המחקר ברציפות, בהמשך חולק החומר ליחידות משמעות נושאות המבטאות את החוויות והמשמעות שנתנו המראיינים לחוויותיהם. לאחר מכן מופו כלל יחידות המשמעות, ונעשה מיקוד בקטגוריות העיקריות ובעלות המשמעות שחזרו על עצמן בדברי המראיינים. לסיום, נעשתה העלאה תמטית והתמונה שעלתה מהשטח חוברת לפרספקטיבה המושגית של המחקר הנשענת על תפיסות ייעוציות בגיל הרך, חקר החברה החרדית וחקר חינוך במצבי משבר.

ממצאים

מתוך הראיונות והתצפיות עולות שתי תמות עיקריות: התמה הראשונה עוסקת בהשפעת תוכנית 'חדרי שלווה' על כל באי הגן. התמה מעלה תבנית אקולוגית (Bronfenbrenner, 1979) הנוגעת במעגלים מגוונים שהתוכנית משפיעה עליהם. התאוריה האקולוגית טוענת כי הפרט נמצא במערכת אקולוגית שהוא משפיע עליה וממנה הוא מושפע. מערכת זו בנויה מארבעה מעגלים המצויים זה בתוך זה: החל במעגל האישי (microsystem), עבור למעגל הסביבה הקרובה (mesosystem), המשך במעגל הסביבה החיצונית (exosystem) וכלה במעגל התרבות (macrosystem). המעגל הראשון (microsystem) הוא המעגל של הגננות, שלומדות ברמה האישית מהן הדרכים להתמודדות עם מצבי לחץ, וכן מקבלות ארגז כלים מקצועי חשוב המשנה את הפעילות בגן. המעגל השני (mesosystem) הוא המעגל של הילדים שחווים את הטמעת התוכנית, מפתחים את השפה הרגשית שלהם, לומדים להירגע ומתוך כך פוחתים האלימות והקונפליקטים בגן. המעגל השלישי (mesosystem) הוא מעגל הצוות, שבו הגננת משתפת את צוות הגן בתוכנית ועבודה משותפת עם תוכני

התוכנית, ואף ניכר שיפור בעבודת הצוות. המעגל הרביעי (exosystem) הוא מעגל ההורים; הגננות לומדות שתגובות הורים לא תמיד קשורות לאינטראקציה בין הגננת להורה ולעיתים הורים מתמודדים עם קשיים אחרים, הן לומדות לדבר ביעילות רבה עם הורים. בעניין התוכנית הן משתפות את ההורים בקיום התוכנית ותכניה ורואות את השפעתה מתוך התקשורת של ההורים המבקשים להשתמש בחדר וליישם את כלי התוכנית בבית. המעגל החמישי (macrosystem) הוא החברה החרדית כולה שמשפיעה על פיתוח שפה רגשית, במיוחד אצל בנים, וכן יצירת מעגלי סיוע טיפוליים-מקצועיים פנים-חברתיים.

תרשים 1: עץ קטגוריות להבניית מעגלי השפעה של תוכנית 'חדר שלווה'

התמה השנייה נוגעת להכשרת הצוות בתוכנית 'חדרי שלווה'. הגננות שהוטמעה בגן תוכנית 'חדרי שלווה' עברו השתלמות עם יועצת ופסיכולוגית שליוו את התהליך. בהשתלמות עברו הגננות תהליך אישי ומקצועי המפתח יכולות והתנהלות מכילה ומקדמת רווחה נפשית של כל באי הגן. כמו כן נלמדו מיומנויות 'חדרי שלווה', היינו פיתוח שפה רגשית ומיומנויות הרגעה על פי הרציונל הבסיסי של התוכנית לתת מענה לילדים שנמצאים באזורי מתיחות ביטחונית. חשוב לציין כי ההשתלמות יצרה בשביל הגננות העובדות בבדידות קבוצה של למידת עמיתים, לצד תמיכה מנשות המקצוע.

התמה הראשונה: מעגלי השפעה האקולוגיים של תוכנית 'חדר שלווה'

תוכנית 'חדרי שלווה' נוצרה כדי לתת מענה הוליסטי לצורכי תלמידים הנתונים במצבי אלימות, טראומה או סיכון מתוך שיתוף אנשי מקצוע, סגל בית הספר והורים (360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון, 2022). הפעלת תוכנית 'חדרי שלווה' בגנים

חרדים בדרום הארץ באה לתת מענה משולש וחדשני המתמקד בגיל הרך, באוכלוסייה החרדית וצרכיה התרבותיים הייחודיים ובמצב הביטחוני המעורער בדרום ישראל בשנים האחרונות. מן הממצאים עולה כי לתוכנית יש משמעות למעגלים רחבים בהם הגנת, ילדי הגן, צוות הגן, הורי ילדי הגן והחברה החרדית.

השפעת תוכנית 'חדרי שלווה' על הגנת (microsystem)

הטמעת תוכנית 'חדרי שלווה' נעשית בהשתלמות לגנות'אם שגניהן נבחרו להשתתף בתוכנית. הגנת, שהיא מנהלת הגן, ממלאת תפקידים רבים בו בזמן: בראש ובראשונה היא הדמות הפדגוגית והחינוכית בגן. עוד היא נדרשת לנהל את צוות העובדים, להיות אחראית על ניהול אדמיניסטרטיבי, להיות בקשר עם ההורים ועם אנשי חוץ אחרים כמו בעלות רשת הגנים, המפקחים של המחוז החרדי של משרד החינוך, וכן עם נציגי הרשות המקומית (פירסטר, 2012). לעומת התפקידים הרבים שהגנת ממלאת, הכשרתה ממוקדת בהוראה פדגוגית בגן ולא בשלל תפקידיה האחרים (מבורך, 2017). הפערים בין הידע הנלמד בהכשרת הגנות ובין המציאות שהגנות צריכות להתמודד עימה רבי משמעות אף יותר בציבור החרדי. הרצון להתבדלות של הציבור החרדי וההימנעות במשך שנים רבות מעיסוק בפסיכולוגיה התפתחותית ובעולם הרגשי של הילד מביאים לפער גדול של חוסר בפיתוח שפה רגשית של גנות חרדיות. פער זה לצד יכולות פיתוח מקצועי מוגבלות (מבקר המדינה, 2020), גורמים לידע מצומצם של גנות חרדיות על העולם הרגשי של הילד. תוכנית 'חדרי שלווה' מאפשרת לגנות להרחיב את הידע וההבנה שלהן בתחום, כפי שעולה מדברי הגנת שרה:

למדתי לדבר עם הילדים רגשות, למדתי להבין מצבים ולטפל בהם לפי השלבים שלמדתי. למדתי לא לפעול בזריזות, אלא ביישוב הדעת, לדבר, להקשיב, לחוש [גם עם ההורים וגם עם הילדים] ואז יש תוצאה. למדתי לדבר רגשות כל השנה, ולא רק תקופה מסוימת – אלא בכל הזדמנות. אני משלבת בכל נושא, בכל זמן רגשות ותחושות והאווירה נעימה ורגועה יותר.

בתוכנית 'חדרי שלווה' הגנות מקבלות ארגז כלים להתמודדות עם כל מיני מצבים בגן. ארגז הכלים הזה כולל שימוש בחדר השלווה, פיתוח שפה רגשית והתמודדות אישית עם מצבי לחץ. הגנות מעידות כי המיומנויות שלמדו משנות את דרך פעולתן בגן, כפי שעולה מהדברים של אברהם המלמד:

חדר שלווה פתח בפנינו צוהר מורחב לעולמו הרגשי של הילד בגיל הרך. פרויקט זה מהווה בסיס בלתי נפרד בחיי היומיום והוא חלק מהלמידה של כישורי חיים בגיל הרך. פרויקט זה לאחר מעשה לא נותן להבין כיצד לא חשבנו עד כה על רעיון כה מבורך.

הגנות למדו לאפשר לילדים לפתח את היחסים ביניהם, לפתח יכולות אמפתיות כביטוי לשיח הרגשי, הדברים עולים מאחת התצפיות של רבקה הפסיכולוגית על ההשתלמויות: כשמישהו בגן שלה מקבלת מכה יש בנות שבאות איתה לגנת. לא לשלוח את הבנות מייד למקום שלהן אלא לתת לזה מקום כי אלה הם ניצני האמפתיה. שמעה את זה בהרצאה. גם ילדים קטנים מרגיעים ילדים אחרים.

הגנות עסקו גם בהתפתחות האישית שלהן ובלמידה שלהן מתוך ההשתלמות בתוכנית התוכנית איך להרגיע את עצמן במצבי לחץ, כפי שעולה מדברי הגנת שרה:

היום אני מבינה יותר במצבים כאלו [מצבי לחץ]. אני סבלנית יותר ופחות לחוצה ולומדת להתנהג באיפוק ולקחת אחריות כ"מבוגר אחראי" בזמני לחץ. למדתי לדבר לעצמי רגשות וככה להרגיע את עצמי וממילא את הסובבים אותי.

הידע שהגננות צברו, המרחב הייחודי בתוך הגן וארגז הכלים העשיר שקיבלו, משפיע על היכולות שלהן להתבונן בצדדים רגשיים של ילדים בכלל, ולתת מענה בעל משמעות ומותאם באירועי לחץ בפרט. אירועי הלחץ יכולים להיות אירועים טבעיים לגן כמו אירוע אלים בין ילדים או הכנות לקראת מפגש עם הורים; אך בשל מיקום הגנים מדובר גם באירועים ביטחוניים כמו אזעקת 'צבע אדום', שבהם הגננות נדרשות לתפקוד מיטבי לשמירה על חי אדם. המעגל הראשון שנהנה מהשינוי שהגננות חוות הם ילדי הגן.

השפעת תוכנית 'חדרי שלווה' על ילדי גן (mesosystem)

שנות הגיל הרך הן שנים חשובות מאוד שבהן אפשר לפתח בילד כישורים רבים ולעזור לילדים הנמצאים בפיגור התפתחותי להדביק פערים (נבון וויזל, 2018). נראה כי בציבור החרדי יש דגש חשוב מאוד בהתפתחות הקוגניטיבית ובמשמעת, ולעומת זאת במונחים מוטוריים, שפתיים ורגשיים נראה כי אין להם דגש בגנים החרדים, דבר עשוי לגרום לעיכוב בהתפתחות צדדים אלה אצל הילדים החרדים (גולוס ואחרים, 2014; דה'מלאך שחק, 2007; מניאיקן ואפרתי, 2015). בשל כך פיתוח שפה רגשית ומיומנויות חברתיות חשוב במיוחד בגנים אלו. המרואיינים ראו בתוכנית 'חדרי שלווה' הזדמנות ללמידה של הילדים את השפה הרגשית כפי שאומרת הגננת רחל:

השיח בגן עם הילדים הוא שיח רגשות. למדנו לבטא כל רגש, לצייר אותו, לשוחח עליו. למדנו שבמקום לצעוק/להכות/לבכות – נשוחח בינינו ונפתור את הבעיה.

בהתאם לפיתוח השיח הרגשי בקרב הילדים נראית הפחתה בהתנהגויות אלימות של הילדים. הילדים שמתקשים להתמודד עם מצבי תסכול ומגיבים באלימות, מקבלים בחדר השלווה כלי שיכול לסייע להם להתמודד עם התסכול ומתוך כך האלימות בגן יורדת, כפי שעולה מדברי הגננת לאה:

בעקבות העברת התוכנית בגן, האקלים בגן השתנה לטובה לילדים שבתחילת שנה לא ידעו להסביר תסכול והתקשו לבטא רגשות באופן מילולי והיו מגיבים באלימות. למדו לדבר בשפת הרגשות, להגדיר מה אני מרגיש ואיך אני בוחר להתמודד עם הרגש.

פיתוח השיח הרגשי והפחתת רמת האלימות בגן יוצרים אקלים גן מיטבי. אקלים הגן המיטבי משמש מטרה של משרד החינוך, והוא מתבטא ברוגע של הילדים ושל הצוות. מלבד השימוש בחדר השלווה עצמו נראה כי הגן כולו עובר שינוי שמתבטא בהתנהלות בכל רחבי הגן: במליאה, בחצר ובלמידה, כמו שעולה מדברי הגננת שרה: "כמובן שיש שינוי לטובה בתהליך. הילדים רגועים ומרוצים יותר."

חוץ מפיתוח שפה רגשית השימוש בחדר השלווה משמש בעבור הילדים מקום המאפשר שיח ייחודי בקבוצות קטנות. דרך זו יוצרת תנאים דווקא לילדים מופנמים ולילדים שאינם מצליחים להביע את עצמם במליאה, כפי שעולה מדברי הגננת מרים:

ריכוז עצמי ורוגע אינם יכולים להתבצע במרחב הגן, כאן מגיע חדר השלווה ונותן מענה הולם ומיטיב לצורך החשוב הזה. ילדים רבים שבאופיים מופנמים או בעלי ביטחון עצמי נמוך, דימוי עצמי נמוך, ממעטים לבטא את עצמם במרחב הגן

במהלך המשחק החופשי או המפגש. הם חוששים מתגובות החברים. וכאן בחדר שלווה המקום הזה בטוח לילד. אין לו מפריעים חיצוניים למיניהם שגורמים לו לבטא את עצמו פחות ואז הוא משוחרר. מניסיוני, אני יכולה לומר שזוהי הפינה האהובה על הילדים וחלק ממש בגדר פרס.

ילדים בגיל הגן מתמודדים עם מצבי לחץ בשנות הגן. מצבי הלחץ עשויים להיות בעלי קונוטציה משמחת כמו לידת אח חדש, כמה מהם בעלי קונוטציה שלילית כמו מחלה של בן משפחה או תהליך גירושין של הורים. מצבי הלחץ מקשים על התנהלות הילדים ומחייבים התמודדות שהם צריכים לפתח אותה. חדר השלווה מאפשר לבטא את הרגשות שלהם ולעבד את התהליכים המורכבים שהם עוברים, כפי שעולה מדבריה של רבקה הפסיכולוגית שנאמרו בהשתלמות:

ילד שנכנס לחדר שלווה בגן ולקח בובות כפפה ודיבר אליהן. סידר על הספה בחדר בובות ואמר שאלה האחים שלו וההורים שלו. במליאה בגן הוא בדרך כלל שקט ולא משתף. באמצעות הבובות הוא היה עירני ושמח. ההורים נמצאים בהליכי גירושין.

תוכנית 'חדרי שלווה' בגן מאפשרת לילדים לפתח שפה רגשית. העולם הרגשי מתפתח בשנים האחרונות בציבור החרדי, לאחר שהיה מודחק שנים רבות; אך התפתחות זו עדיין לא בשלה לחלוטין (מלחי, 2016). פיתוח השפה הרגשית מאפשר התמודדות טובה יותר עם אירועי אלימות וקונפליקטים, אף שבדרך כלל רמת האלימות במערכת החינוך החרדית נמוכה יותר (בארט ואחרים, 2020) ופוחת הצורך בהתמודדות עם אירועי אלימות בגן, דבר שמקל על עבודת הגנות. תהליכים אלו מסייעים ביצירת אקלים מיטבי בגן. אקלים מיטבי בגן מביא ילדים לידי מיצוי הכישרונות שלהם ויכולת ההתפתחות שלהם, והוא יעד עיקרי של משרד החינוך (פריש, 2012). התוכנית מאפשרת לילדים מופנמים וגם לילדים במצבי משבר כמו לידת אח, מחלה במשפחה או גירושין לקבל תמיכה מותאמת (פריש, 2012).

השפעת תוכנית 'חדרי שלווה' על צוות הגן (mesosystem)

צוות הגן הוא מפתח חשוב בהצלחת הגן. בשנים האחרונות צוות הגן הולך ומתרחב לאחר רפורמת הסייעת השנייה, כניסת סייעות אישיות, הפעלת צהרונים וכניסה של אנשי טיפול על רקע חוק הכלה ושילוב. ניהול הצוות דורש יכולות ומיומנויות שבדרך כלל הגנות אינן רוכשות במהלך לימודיהם אבל נדרשות להן מיומן הראשון בגן (מבורך, 2017). נוסף על המידע כי לגנות חסרה הכשרה ביחס למנהיגות צוות בגן, הסייעות וצוות הצהרון אינן נדרשות להכשרה כלשהי, ואת הצוות מעסיקה הרשות המקומית (ולא הגנת), דבר המקשה על פיתוח מיומנויות חינוכיות, פדגוגיות ורגשיות (חסיסי, 2014). במיוחד בציבור החרדי, שבו תנאי העסקת צוות הגן לא עומד בתנאי העסקה מינימליים (צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018), יש חשיבות גדולה לפעילות יעילה של צוות הגן. תוכנית 'חדרי שלווה' פתחה פתח לשינוי דפוסי עבודת הצוות בגן. בראש ובראשונה התוכנית הביאה לידי שיתוף מידע בין הגנת הסייעת, הגנת לימדה את הסייעת את עקרונות תוכנית 'חדרי שלווה' והן יישמו אותה בגן יחד, כפי שעולה מדברי הגנת רחל:

שיתפתי את הסייעות בתהליך. הן משתפות פעולה בשיח סביב הרגשות בגן, הן אחראיות על אווירה נעימה בחדר שלווה. ואם בעבר הטיפול בבעיות חברתיות רק

הגננת הייתה אחראית, כיום זה השתנה, הסייעות מדברות רגשות עם הילדים ומגיעות לתוצאות נפלאות.

השיתוף הוא השלב הראשון שמניע את הגננת והסייעת לעבוד ביחד ברמה הפסיכופדגוגית בגן, דבר שלא קורה בדרך כלל. שינוי זה גורם לשינויים בעבודת הצוות וטיבו, כפי שעולה מדברי הגננת יוכבד:

וכמובן ומה זה נוגע אלינו וגם כמובן ביחס שלי אליהם בהסתכלות על הדברים בניחות הדברים. למדתי להתבונן על הצוות ועל האנשים בכלל במבט יותר מעמיק. מאיזה מקום הגיע המעשה? מה התחושה וההרגשה של השנייה? ובעצם למדתי להקשיב יותר להכיל יותר ולהבין יותר.

הסייעות עצמן מדווחות כי ההכשרה והעבודה באמצעות תוכנית 'חדרי שלווה' נותנת להן כלי עבודה וגורמת להן לרצות להיכנס לחדר השלווה, כפי שעולה מדברי ציפורה הסייעת:

בעצם הגננת לימדה אותי איך מקבלים ילדים לגן בצורה רגועה ושלווה, וכמובן אם יש בעיה איך ניגשים ואיך משלבים את העצב התסכול של הילד בחדר השלווה ביחד. מאוד נקשרתי לחדר הזה, חדר שמהווה רוגע, שלווה. אני אוהבת את החדר הזה ביותר. הייתי שמחה גם מדי פעם להיכנס אליו.

יצחק היועץ מחזק את הדברים מנקודת מבטו. הוא רואה כי שינוי האקלים בגן כולו משפיע בכלליות על עבודת הסייעים ומביא לידי מוטיבציה רבה יותר לעבודה:

כל האקלים החינוכי והמערך הפדגוגי קיבלו משמעות אחרת. הסייעים באים בחשק רב לעבודה, ולא ניכר עליהם התסכול מהתמודדות עם הקשיים שהיו עד כה כשהילדים לא היו מווסתים ולא ידעו דיים לבטא את אשר על ליבם.

השפעת תוכנית 'חדרי שלווה' על ההורים (exosystem)

הורים הם חלק בלתי נפרד מגן הילדים, כמעצבים את חינוך ילדם והתפתחותו. מעורבות הורים במוסדות חינוך בכלל, וגם בגן הילדים, עולה בשנים האחרונות. בבחינת היחסים בין ההורים לגננת ראוי להבין את ההקשר התרבותי. הורים חרדים שמים דגש על הישגים קוגניטיביים של ילדיהם, במיוחד של בנים; של היענות, במיוחד של בנות; ושל משמעת בקרב שני המגדרים (Rosenthal & Roer-Strier, 2006). הורים אלו נוטים יותר מהורים חילונים לענישה גופנית של ילדיהם בשל הריחוק מתפיסות של פסיכולוגיה מערבית (פרישטיק ומיטלמן, 2019). בין ההורים ובין בית הספר יש ריחוק כאשר לדוגמה רק כרבע מההורים החרדים מדווחים כי בית ספר מערב אותם בעניין מענה החינוכי בנושא מוגנות (מכון 'אסקריא', 2022). עוד דוגמה נמצאת באי שיתוף הורים בהחלטה על מעבר של מוסדות חינוך מוכרים שאינם רשמיים לזרם החינוך הממלכתי-חרדי (קציר ופריחזן, 2018). הורי גנים ובמיוחד הורים חרדים רואים בפיתוח העולם הרגשי של הילד חלק חשוב מתפקידי הגננת (גילת ואחרים, 2017). בתמונה הכללית נראה כי הורים חרדים שמים דגש בהתפתחות קוגניטיבית ונורמטיבית ומדגישים פחות את הנושא הרגשי, לצד הידיעה כי יש ריחוק בין מוסדות החינוך להורים ואלו מצפים שהמוסד החינוכי יתמודד עם בעיות רגשיות. בדרך כלל נמצא כי שיתוף ההורים בטיפוח יכולות ילדים בגיל הרך נמצא יעיל וחשוב למערכת (שהם לוז, 2018). הגננות רואות בשיתוף ההורים חלק חשוב מתוכנית 'חדרי שלווה' כפי שעולה מדברי הגננת בתיה:

עדכון ויידוע ההורים לגבי 'חדר שלווה' בגן שמכוון ומטרתו היא התפתחות רגשית-חברתית התקינה של ילדיהם. שיתפנו את ההורים על מהלך תוכנית העבודה שבחדרי שלווה, הסברנו להם כמה חשוב בגן לדבר בשפה הרגשית, לשמוע מהילד מה הוא מרגיש ולמה; ולהמשיך את זה גם בבית, ולדבר איתו גם בבית בשפה הרגשית. להתייחס לילד ולשאול אותו מה הוא מרגיש ולמה.

ההורים מצידם מעורבים ומבקשים להכניס את ילדם לחדר שלווה. נראה כי הילדים מספרים להורים על הנעשה בחדר שלווה ורואים בו חוויה ייחודית וחיונית, דבר המביא לידי לחץ הורי לכניסת הילדים לחדר השלווה בתדירות גבוהה, בתיה מוסיפה ואומרת:

הילדים כל כך אהבו את הפינה, שהורים בבוקר היו אומרים: "חן, הבן שלי, אמר שהוא לא היה בחדר שלווה, בבקשה תכניסי אותו". אפילו שהוא היה, הוא מאוד אוהב. הורים ביקשו שהילדים ייכנסו פעמיים-שלוש אפילו כל יום, כי הילדים סיפרו להם חוויות מהחדר.

יצחק היועץ טוען כי מדיווחי הורים נראה כי תוכנית 'חדרי השלווה' בגן גרמה לשינוי ניכר בהתנהגות הילדים בגן. ההורים מביעים עניין בתוכנית והעתקת המודל המצליח גם לבית: ההורים אכן חשו בשינוי הגדול שאירע בגן. הם מבקשים לדעת את הקסם שאירע בגן לילדים ומעוניינים להעתיק את המודל לביתם.

מלבד מעורבות ההורים, הגננות שינו את יחסן כלפי ההורים. תוכנית 'חדרי שלווה' סיפקה לגננות נקודת מבט אחרת על ההורים. לפני התוכנית תוקפנות או חוסר שיתוף פעולה של הורים נחו מכוונות ישר לגננת, ולאחר התוכנית הבינו הגננות כי ייתכן שההורים מגיבים בהתנגדות בשל קושי אישי ולא בגלל הגננת, כפי שעולה מדברי הגננת שרה:

למדתי בעקבות ההשתלמות להבין את המקום של ההורים במצבים מסוימים. לדוגמה אם הורה מסרב על בקשה שביקשתי (כמו הבאת טפסים שונים, טיפול פראדפואי וכו') אני מבינה יותר מאיזה מקום מגיע הסירוב. אולי מפגיעה ב"הורות", אולי ממשקעי העבר.

נוסף על כך הגננות שינו את דרך ההתקשרות שלהן עם ההורים לאחר ההתמחות בשפה הרגשית על רקע תוכנית 'חדרי שלווה'. הן קשובות ומכילות יותר מבעבר ביחסן כלפי ההורים, כפי שעולה מדברי הגננת רחל:

למדתי להבין את זה ולדבר עם ההורים בהתאם, לא בכעס או חוסר הבנה, אלא להיות איתם כאילו "במקום שלהם". וככה אני מגיעה להבנות איתם. למדתי לשתף את ההורים בתהליך וששיח הרגשות יעשה גם בבית.

ההשפעה האפשרית של תוכנית 'חדרי שלווה' על החברה החרדית (macrosystem)

החברה החרדית עוברת שינויים ניכרים בעשורים האחרונים, אחד מהשינויים הוא פתיחות רבה יותר לטיפול רגשי ומודעות לעולם הרגש. אף על פי כן הפנייה לטיפול פסיכולוגי עדיין נמוכה יחסית לאוכלוסייה הכללית בארץ. נראה כי השימוש בצוותי הוראה להטמעת מודעות רגשית יכול לשפר במידה ניכרת את מצבם הרגשי של ילדים ואת חוסנם (מור ואחרים, 2020). עיקרון חשוב ביכולת של עובדי הוראה לפתח את העולם הרגשי של ילדים הוא מודעות לעולם זה, כפי שעולה מדברי רבקה הפסיכולוגית:

בגנים החרדים, על פי הידוע לי, הפרויקט של חדרי השלווה הוא חדש יחסית וחשף את הגננות לשיטת טיפול חדשה שאותה לא הכירו קודם.

הצוות הטיפולי של תוכנית 'חדרי שלווה' רואה את הייחודיות של התוכנית בגן החרדי כקשורה בזהות אנשי הצוות. ברוב ניסיונות הכניסה של מערכים טיפוליים לציבור החרדי המומחים המובאים מבחוץ אינם נמנים על החברה החרדית. הריחוק והחשדנות כלפיהם משמשים אבן גוף בתהליך הטיפולי. הכשרת הגננות, שרואים בהן אנשים תוך-קהילתיים, מקילה על ההתמודדות עם הנושא, כפי שעולה מדברי אלישבע היועצת:

ראשית, בחברה החרדית מאוד נזהרים בכניסה של דמויות ותכנים בעבודה עם ילדים וברגע שהגננת מקבלת כלים מותאמים, חברה, ערכים ותרבות, זה מאפשר לה לסייע רגשית לילדים.

יצחק היועץ העלה נקודה ייחודית נוספת המיוחדת לציבור הייחודי הנוגע בפיתוח השפה הרגשית אצל בנים חרדים. האידיאל של הילד החרדי הוא להיות 'בן תורה', ככזה ישנה חשיבות עליונה ליכולות קוגניטיביות ולא ליכולות רגשיות (Rosenthal & Roer-Stier, 2006). במתן דגש בתוכנית חינוכית על פיתוח הצדדים הרגשיים יש צעד חברתי בעל משמעות:

בכלל, הובלת הייעוץ בגיל הרך במגזר הבנים ובפרט אצל "מלמדים" מהווה פרויקט משמעותי. המושגים בתחום הרגשי והחברתי הם די חדשים ופחות מדוברים בחיי היום-יום. כך שעשייה סביב חדרי שלווה וסביב פיתוח השפה הרגשית מהווה פרויקט משמעותי וחשוב לאין ערוך.

לסיכום, הפעלת תוכנית חדר שלווה בגנים חרדים בדרום הארץ מייצרת אדוות רבות ומהותיות: ראשית, היא חשובה לגננות המשתתפות בה. תחושה המורגשת בטווח הקצר, ביצירת שינוי בדפוסי העבודה בגן אך יש לה השפעות ארוכות טווח הן על עבודת הגננת הן על הסובבים אותה; שנית, הילדים נהנים מהיכולת להביע את רגשותיהם הבעה ברורה ומווסתת, המיומנות המוקנית להם בחדר שלווה נהיית לשפה בגן, שפה שהילדים לוקחים אותה איתם הביתה וממשיכים להפיצה; שלישית, גם הצוות מושפע מהתוכנית. שיתוף הפעולה בצוות הגן החרדי שעל פי רוב נתון להיררכיה וסמכות (יפה, 2009), מייצר איזון אחר ושותפות רבה יותר של הצוות. השינויים שמביאה איתה התוכנית ושותפות התפקיד מחלחלים לקשר בין הגננת לצוות ומשפרים גם אותו. במעגלים רחבים יותר ניכר כי ההורים מודעים ושותפים לתוכנית. הלמידה של ההורים את כלי התוכנית מרחיבה את אדוותיה ועוברת גם לילדים האחרים בבית ועם ההורים והילדים הלאה לסביבתם. ייתכן שאדוות אלו גורמות לשינוי וקבלה איטיים ביחסה של החברה החרדית כלפי העולם הרגשי ויוצרים קבלה ומודעות רבה יותר לצרכים הרגשיים של ילדים.

התמה השנייה: השתלמויות 'חדרי שלווה'

כל הגננות שגניהן השתתפו בתוכנית 'חדרי שלווה' חויבו להשתתף בהשתלמות מלווה. ההשתלמות 'חדרי שלווה' לגננות בגנים חרדים בדרום הארץ נשענה על הרציונל הבסיסי של התוכנית שהיה מתן כלי התמודדות לאנשי חינוך המתמודדים תדיר עם אירועי לחץ ביטחוניים. המטרה הראשונה של התוכנית הייתה בניית חדר שלווה בתוך הגן שימש פינה פיזית המוקדשת לרוגע ושיח רגשי; המטרה השנייה הייתה פיתוח שיח רגשי בגן; והמטרה השלישית הייתה שיפור העבודה הצוותית בגן. מתוך הראיונות והדיווחים עלו שלוש השפעות עיקריות של ההשתלמות: התמודדות עם אירועים ביטחוניים, קבלת ידע מקצועי בסביבה תומכת ובניית קבוצה של למידת עמיתים.

בשנים האחרונות מתמודדים מוסדות החינוך בדרום ישראל עם מצב ביטחוני סוער. בשל מתקפות טילים הילדים שומעים אזעקות רבות ונאלצים להתמגן גם בזמן פעילות הגן. אומנם הילדים מבינים את המצב מבחינה שכלית, טכנית וחברתית (צימרמן והוד'שמר, 2015), אך חווים בהלה ופחד. דמויות בוגרות בסביבת הילדים מסייעות להם בהתמודדות עם מצב הלחץ באמצעות מתן מידע ותמיכה רגשית (פריינטה וגטניר-קאלוש, 2019). כדי לאפשר תמיכה זו פותחו תוכניות מקצועיות להכשרת צוותים לבניית חוסן של הילדים להתמודדות עם אירועי תקיפה (פתי-הורנצ'יק ואחרים, 2012). הקושי בהתמודדות של הגנות החרדיות בדרום הארץ עם המצב הביטחוני והאחריות המוטלת עליהן בגן ניכר בסיכומי ההשתלמות של הפסיכולוגית:

ביום שלישי אחרי ההסלמה ראיתי שהילדים לא רגועים. הילדים רצו לחזור הביתה. הייתה ילדה ששאלה איפה הממ"ד. התקשרו מהעירייה לבדוק מתי הטקס בגן כדי שיבואו מהעירייה לראות את הטקס. הילדים לא רצו לשחק בחצר. אמרתי שלא עושה טקס בגן וקיבלתי כעסים. לא הודיעו מראש על הביקור.

הגנות למדו לאפשר לעצמן ליצור סדר עדיפויות התואם לצרכים הרגשיים של הילדים. בגנים חרדים ניכר הרצון לרצות אנשים מבחוץ כמו הורים ואנשי פיקוח ורשות. כאן הגנות החרדיות משקיעות זמן, אנרגיה ומשאבים רבים באירועים שמוזמנים אליהם אנשים מבחוץ כמו מסיבת חנוכה או טקסים. היכולת להעלות את הצרכים הרגשיים של הילדים לפני דרישות של הרשות המקומית היא צעד חשוב בפיתוח התיעוד הרגשי של גנות.

עוד נדבך שנבנה בהשתלמות הוא חשיבות השיח הרגשי על פני חשיבות ההוראה וקידום לימודי וקוגניטיבי של הילד, כפי שעולה מדברי המלמד:

אין להשוות את איכות העבודה הפדגוגית והחינוכית לימים שלפני שהכרתי את היועץ, שליווה אותנו צעד בצעד ופתח בפנינו צוהר מורחב לעולמם הרגשי של הילדים הרכים. עד אז, חשבתי לתומי שאני רק בא ללמד פדגוגית בנושאים הנלמדים, ומאז שבא אלינו היועץ הבנתי כי העולם הרגשי הקסום של הילדים לא חשוב פחות, ואולי אם מותר לומר הוא חשוב לאין ערוך, כי הוא מהווה את הבסיס ללמידה יעילה. העבודה הפדגוגית מעורבת באלמנטים רגשיים וזה משפיע ישירות על איכות הלמידה.

הגנות העידו כי ההשתתפות בהשתלמות נתנה להן ארגז כלים רחב כדי לפתח שפה רגשית בקרב הילדים, וכן דרכי התמודדות עם מצבי לחץ בגן. הסיבה העיקרית בהצלחת ההשתלמות הייתה הגמישות, הזמינות והתמיכה שקיבלו הגנות מהצוות המקצועי, כפי שעולה מדברי הגנות:

ראשית נתנו לנו תחושת ביטחון ואמון ואמפתיה – לדעת לשאול מבלי להתרסק, להיפתח בפני הצוות המקצועי, הפסיכולוגית והיועצת, מתן הטלפון האישי שלהם. להתייעץ על כל אתגר ובעיה נתן תחושה שאני יכולה להיבנות בתהליך העבודה שלי מבלי לפחד. כי בכל מפגש תקבלי עצה, מענה, תשובה, עזרה ואם אפילו צריך, אז גם ביקור בגן.

לסיכום, השתלמויות 'חדרי שלווה' באות לתת מענה בראש ובראשונה להתמודדות עם אירועי לחץ כמו התקפות טרור שחווים אותן גנות וילדי הגן תדיר בדרום ישראל (פריינטה וגטניר-קאלוש, 2019). צורך זה נמצא בגני ילדים כמו בכל מוסד חינוכי אחר

באזור, אך ייחודיותו של הגן נובעת מבדידותה של הגנת בתפקידה (מבורך, 2017). נראה כי ההשתלמות נתנה מענה בעל משמעות לצורך בקבוצת שווים ליצירת תמיכה ולמידת עמיתים. נוסף על כך התוכנית פנתה למגזר ייחודי, המגזר החרדי שבו הפיתוח הרגשי נמצא בהתפתחות אך לא עומד בקו אחד עם מגזרים אחרים, פיתוח השפה הרגשית בקרב סוכני שינוי תוך-מגזריים מאפשרת את קידום השימוש בשפה הרגשית ופתרון בעיות בגן (גילת ואחרים, 2017). לבסוף הכנסת התוכנית לגני ילדים המיועדים לבנים, שהם מסגרת סגורה ושמורה היטב בציבור החרדי (שפיגל, 2011), היא פריצת דרך ועשויה לספק תשתית לתהליכים רגשיים חיוביים בקרב אוכלוסייה זו.

דיון

מטרת המחקר הייתה להעריך את השפעותיה של הטמעת תוכנית 'חדרי שלוה' בגני ילדים חרדים בדרום הארץ. תוכנית 'חדרי שלוה' היא תוכנית ייעוצית שבאה לתת מענה הוליסטי במרחב הבית ספרי באמצעות צוות מקצועי, צוות בית הספר וההורים במרחב ייחודי ומכיל בבית הספר (מנחם וחרן-גל, ח"ת). המחקר הנוכחי בחן את יישומה של תוכנית זו בגני ילדים חרדים בדרום הארץ. אוכלוסייה ייחודית זו מאתגרת את התאמת התוכנית לגיל הרך, גיל שיש בו מקום חשוב מאוד לפיתוח שפה רגשית ומיומנויות רגשיות בסיסיות (מבורך, 2017), לתרבות החרדית שבה המיקוד בגיל הרך הוא ביכולות קוגניטיביות וביצירת משמעת ולא בפיתוח שפה רגשית (יפה, 2009; שרת, 1996; Rosenthal & Roer-Stier, 2006), לפיכך ישנה סגירות לעולם הטיפול (מור ואחרים, 2020), וכניסה איטית של שירותי הייעוץ החינוכי למוסדות החינוך חרדים (אבוחצירא ובארט, 2018; ארהרד, 2014), ולחוויות הטראומה וללחץ הביטחוני המתמשך שהגנים נמצאים בהם באזור זה (צימרמן והוד'שמר, 2015). אתגרים אלו מעלים את הצורך של אוכלוסייה זו בתוכנית התערבות שתאפשר יצירת שיח רגשי מפותח שימשם בסיס להתפתחות רגשית בריאה מגיל צעיר ותסייע בהתמודדות עם מצבי לחץ ביטחוניים מתמשכים בחברה שיש בה התמודדות מוגבלת עם קשיים אלה.

ממצאי המחקר עלו שתי תמות עיקריות:

התמה הראשונה עסקה במעגלי השפעת התוכנית. במעגל הראשון עומדת הגנת, שהיא מוקד פעילות וניהול הגן (פריש, 2012). הגנות מעידות כי לתוכנית הייתה משמעות ברובד האישי, והיא נתנה להן כלי להתמודדות עם מצבי לחץ. ברובד המקצועי התוכנית פיתחה מודעות לשפה רגשית ולצרכים רגשיים של ילדים; ואף סיפקה לגנות ארגז כלים לפיתוח התמודדות רגשית בגן בימי שגרה ובעיקר בעיתות משבר.

במעגל השני עומדים ילדי הגן, המהווים את הסביבה המיידית שהגנת עובדת עימה ואת המטרה העיקרית לעבודת הגנת (מבורך, 2017). במעגל זה ניכר תהליך התפתחותי מעניין: הקניית השפה הרגשית מפחיתה את אירועי האלימות בגן, מצב זה יוצר אקלים גן מיטבי, המאפשר להבדלים האישיים של הילדים להתבטא, וגורם לילדים מופנמים יותר לשתף בחוויות רגשיות. התהליך כולו מאפשר לילדי הגן התמודדות טובה יותר במצבי משבר ביטחוני.

המעגל השלישי מתמקד בצוות הגן. צוות הגן הוא הכוח הפועל של הגנת אך מדובר באנשי צוות לא מיומנים, בעלי הגדרת תפקיד עמומה ולא ברורה, המועסקים בידי ארגונים למיניהם; מאפיינים אלה עלולים לפגום במקצועיותם ובמחויבותם לתהליכים

המתנהלים בגן (חסיסי, 2014). התוכנית הביאה לידי שינוי בדפוסי עבודת הצוות, התקיים שיתוף מידע ושיתוף בדרכי עבודה בין הגננת לסייעת, וזה הגדיל את ארגו הכלים של הסייעת והפיח מוטיבציה בעבודתה.

המעגל הרביעי הוא מעגל ההורים. מעורבות הורים בעולם החינוך בכלל ובגני ילדים בפרט היא נושא רגיש המתמודד עם הצורך לאזן בין מעורבות הורים להתערבות הורים (פרידמן, 2011). הדבר אף מורכב יותר במוסדות חרדים הן מהצד הערכי של כבוד רבו הן מהצד הפרקטי של בחירה בקבלת תלמידים של המוסדות (אלמוג ופריחזן, 2012). התוכנית עזרה לגננות ליצור שיתוף פדגוגי עם ההורים, ההורים התעניינו בתוכנית והעידו כי היא יצרה שינוי בעולם השיח של הילדים ואף השפיעה על השיח בבית פנימה.

מעגל המקרו נוגע לחברה החרדית כולה. על אף שינויים מהותיים שעוברת חברה זו בשנים האחרונות בעולם הטיפול עדיין יש דרערכיות (אמביוולנטיות) של החברה החרדית כלפי עולם הטיפול (מור ואחרים, 2020). נראה כי התוכנית מהדקת את הקשר בין עולם הטיפול לעולם החינוך החרדי ומשמשת גשר בין העולמות, במיוחד במוסדות החינוך המיועדים לבנים, שבהם יש ריק מערכתי מבני בתחום ההכוון והייעוץ החינוכי (מלחי, 2020).

התמה שנייה עסקה בהשתלמויות שקיבלו הגננות בתוכנית 'חדרי שלווה'. משרד החינוך מגדיר אנשי חינוך חרדים אחרת מעובדים אחרים הנכללים ברפורמות 'אופק חדש' ועוז לתמורה'. מבקר המדינה (2020) מצוין כי עצם הדבר שרוב עובדי ההוראה החרדים שהמדינה מכירה רק בחלק מהם ואינם משתייכים לרפורמות 'אופק חדש' או 'עוז לתמורה' גורם שההשתתפות בהשתלמויות אינה מזכה אותם בתגמול כספי באמצעות עלייה בדרגה, ולכן הם לא משתתפים בהשתלמויות. כמו כן הוא מצוין כי עובדי החינוך העצמאי אינם משתתפים כלל בפיתוח המקצועי של המחוז החרדי ומנהלים פיתוח מקצועי תוך-רשתי לא מפותח על פי ערכי הרשת. ההשתלמות המקצועית שקיבלו הגננות בתוכנית 'חדרי שלווה' חשפה אותן לתוכן מקצועי ועדכני, וסייעה בפיתוח ארגו כלים מקצועי לגננות אלו. השתלמות זו שמה דגש בפיתוח העולם הרגשי והשיח הרגשי של ילדים. רוזנטל (2018) טוענת כי בחינוך החרדי לגיל הרך, כפי שהוא מתבטא בספרות הילדים החרדית, היחס כלפי קבלה עצמית ואינדיווידואליות הוא דל בשל ערכיה של החברה החרדית הנמנעת מערכים אלו ומבקשת לעודד ילדים לפעול לפי מה שמצופה מהם. מעבר לכך פיתוח למידת עמיתים שנעשה בזמן ההשתלמות, העצים את הגננות ואת המלמדים ותהליך זה נמשך גם לאחר סיום ההשתלמות.

מסקנות המחקר הן כי האפקט הסביבתי של תוכנית 'חדרי שלווה' הממוקדת ביצירת סביבה פיזית ספציפית בגן, רחב יותר וכולל את ההתנהלות בגן ואת האקלים כולו. התוכנית מייצרת פיתוח שפה רגשית אצל הגננת. משם נוצרת הטבה ביחסים עם צוות הגן ובשיח איתו, קשר שנתקל בקושי בגנים בישראל בכלל ובציבור החרדי בפרט. השינוי שחוותה הגננת מאפשר לה ליצור שיח חדש עם הילדים, ולהקנות מיומנויות אלו גם לילדים. תהליכים אלו משפיעים על התנהגות הילדים בבית ומביאים למעורבות ניכרת של ההורים, ואף לשינוי בבית. תהליך זה עשוי להקל על בניית תוכניות רגשיות אחרות והטמעתן. תוכנית 'חדרי שלווה' שבאה לתת מענה אישי לילדים במצוקה, מייצרת שינוי מערכתי הוליסטי שנוגע בצוות, בילדים, בהורים ואף בחברה כולה.

ברמה התרבותית יש צורך לפיתוח שפה רגשית בעולם החרדי. הגננות שבאות מעולם אישי ומקצועי שאינו דובר שפה רגשית, התקשו לסגל את השפה הרגשית. ההשתלמות שפיתחה

שפה זו, קידמה את העולם הרגשי-האישי של הגננות ביחסיהן האינטר-פסיכיים וביחסיהן עם הסביבה. השינוי הפנימי שלהן גורר אחריו שינוי סביבתי, והפנמת התכנים באמצעות הגננות מביאה לידי פיתוח שיח רגשי אצל ילדים ואצל משפחותיהם. פיתוח השיח הרגשי אצל הילדים עשוי לשמש בעבורם כלי חשוב בתפקודם כבוגרים ברמה האישית, החברתית והאזרחית, ומתוך כך לתרום לחברה הישראלית.

מבחינת התמודדות עם מצבי חירום ביטחוניים, אימוץ תוכנית 'חדרי שלווה' עשוי להיות פתרון יעיל לילדים במוסדות חינוך. החשיפה המתמדת לירי טילים, לאזעקות ולחשש מתקיפה אישית היא המציאות היום-יומית של ילדים אלו. תוכנית 'חדרי שלווה' מייצרת מקום פיזי ומקום פסיכולוגי לילדים להביע את הקשיים, היא מייצרת שיח מתמשך בנושא המאפשר אוורור של הקושי ומיתון החרדה. כלים אלו מאפשרים להקל סימפטומים של חרדה מתמשכת בשל המצב הביטחוני, והקלה בסימפטומים פסיכולוגיים אחרים המועצמים בשל המצב הביטחוני המעורער.

יש לתת את הדעת כי במחקר לא עלו תגובות שליליות של המרואיינים על תוכנית חדרי שלווה. ייתכן שהדבר נובע מהתרבות החרדית שבה יש נטייה ליחס חיובי כפי שנראה במחקרים מסוימים כמו קלינר-קסיר ורומונוב (2018) שרואים פער ניכר בין הדיווח על רמת הכנסה של חרדים ובין הדיווח האישי על שביעות רצון מהמצב הכלכלי. מחקרה של קוליק (2014) המראה כי נשים חרדיות עובדות חשות שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים לעומת נשים חילוניות עובדות. גם מלאך וכהנר (2020) מראים שביעות רצון גבוהה יותר של חרדים מאזור מגוריהם, משימוש בתחבורה ציבורית ומשכניהם לעומת יהודים לא חרדים.

מגבלות והמלצות

מהמחקר עולות כמה המלצות יישומיות. על סמך הממצאים החיוביים של תוכנית הפיילוט 'חדרי שלווה' מומלץ ליישם את התוכנית בכל הגנים החרדים בדרום הארץ, ומתוך כך קובעי המדיניות צריכים להקצות משאבים מתאימים ליישום מעשי של התוכנית בגנים. עוד חשוב מאוד לשמר את הלמידה שנעשתה בקרב הצוות ולפתח למידה זו. לשם כך יש ליצור קבוצת עמיתים של הגננות שילמדו בה כלים חדשים וייעשה שימור וקיבוע של הדפוסים החדשים שנרכשו.

נוסף על כך חשוב לתת את הדעת על פיתוח צוות הגן, מלבד הגננות. השקעה בפיתוח מקצועי לסייעות, על אף היותן עובדות עירייה ולא עובדות משרד החינוך, יכול לשמש כלי חשוב ביישום מיטבי של התוכנית. בד בבד ומתוך ראייה קהילתית רחבה, אפשר לפתח תוכנית מקבילה בעבור הורים שתסייע בהטמעת הלמידה המתנהלת בגן ותשמר אותה. למידה כזו עשויה לייצור עוד אדוות בקרב הקהילה ולסייע בפיתוח חוסן. בראייה רחבה ומתמשכת חשוב ליצור מערכות המשך של 'חדרי שלווה' גם בתוך בתי הספר שעוברים אליהם ילדי הגן. כיום תוכנית 'חדרי שלווה' לא מיושמת כלל בבתי הספר החרדים; פיתוח התוכנית בשיטת bottom up שתנבע מרצון ההורים, הילדים והגנים, עשויה להיות מנוע חיובי למוכנות מצד בתי הספר להטמעת התוכנית. הטמעה כזו יכולה לייצר קשר בין הגננות למורות, ומתוך כך לייצר המשכיות בהקניית השיח הרגשי לילדים. לשם כך חשוב להכשיר אנשי צוות חרדים לתוכנית ומתוך כך לייצר שגרירים שיוכלו להפיץ את התוכנית, לקדם את פיתוחה במקומות אחרים כאנשי חינוך וכהורים, וכן להפחית את החששות מכפייה של תכנים חיצוניים.

מומלץ ליועצות חינוכיות לגיל הרך העובדות באזורי מתיחות ביטחונית לנסות לשלב את התוכנית בגניהן על פי המודל הפועל בתוכנית 'חדרי שלווה' המתוארת. יועצות חינוכיות שאינן פועלות באזורי מתיחות עשויות ללמוד על דרך ההפעלה של התוכנית, ואף שאין בכוחן להפעיל את התוכנית בגנים שנמצאים באחריותן, הן יכולות לשאוב ממנה שיטות יעילות לעבודה בגן הילדים החרדי. מומלץ למחוז החרדי לפתוח עוד השתלמויות בהכשרת גנות ויועצות לשימוש ב'חדרי שלווה' ומתוך כך לאפשר לכמה שיותר אנשי מקצוע להיחשף לתוכנית, גם אם זו אינה יכולה להיות מיושמת במלואה בגן.

המחקר הנוכחי הוא מחקר גישושי על תוכנית פיילוט ייחודית, ולפיכך המחקר עסק בעשרה גנים בלבד שהשתתפו בפיילוט. בעתיד ועם המשך פיתוחה של התוכנית לעוד גנים רצוי לחזור לבחון את התפתחות התוכנית. כמו כן המחקר האיכותני בחן את החוויה של הצוות הטיפולי והצוות החינוכי את התוכנית ולא בדק נקודות מבט אחרות, ולכן במחקר המשך רצוי לערוך תצפיות בגנים, לראיין ילדים והורים. כמו כן המחקר הנוכחי בחן את התופעה בכלים איכותניים, כדי לתת תמונה רחבה של תוצאות אפשר להשתמש בכלים כמותיים רגילים לבחינת יעילות התוכנית. המחקר התמקד בנקודת זמן אחת סמוך להטמעת התוכנית, ובעתיד כדאי לחזור לאותן כיתות גן ולראות את השפעות התוכנית לטווח ארוך ועל התפתחות כלים אחרים בתוכנית. מלבד המעקב אחרי התנהלות הגן, רצוי ליצר מעקב אחרי הילדים עצמם ואחרי התפתחות השפה הרגשית שלהם.

ברמה הפדגוגית חשוב לבחון מה הייתה המשמעות של התוכנית והשפעתה בקשר בין מערך הייעוץ והטיפול, יועצים ופסיכולוגים ובין המערך החינוכי, הגנות והמלמדים. מכיוון שהמחקר על מלמדים מצומצם מאוד ראוי להקדיש מחקרי המשך להתפתחות התוכנית בקרבם. המלצות למחקרי המשך כוללות חזרה לאותן כיתות גן ובחינת ההתפתחות של הגנות וצוות הגן בתוכנית, פיתוח כלים אחרים, מעקב אחרי הילדים עצמם והתפתחות שפה רגשית ומחקר ייחודי אחרי השינויים אצל המלמדים.

לסיכום, תוכנית 'חדרי שלווה' הממוקדת בפיתוח שיח רגשי-הוליסטי הופעלה בהצלחה בגנים חרדיים. החידוש במאמר נובע משני היבטים: המוסדי, יישומו בגנים; והתרבותי, יישומו בחברה החרדית. האדוות ש'חדרי שלווה' יוצרים הן לטווח ארוך, יש שינוי בדרכי ההוראה הפסיכופדגוגיות של הגנות; ומבחינת שינוי הרוחב, יש ביטוי בשותפים המגוונים והרבים המשתתפים בתוכנית. המסרים המרכזיים של המאמר נוגעים בחשיבות הפיתוח הרגשי של ילדים חרדים בגיל הרך, וביכולת של התערבויות רגישות תרבות ומתאמות של משרד החינוך להגיע לידי הטמעה מהותית בגנים חרדים.

רשימת מקורות

- אבוחצירא, א' ובארט, ע' (2018). מניעים וחסמים בירוקרטיים בהקמת מערך הייעוץ לגיל הרך במחוז החרדי: חקר מקרה. בתוך ע' בארט (עורכת), **מחקרים על הפיקוח במחוז החרדי של משרד החינוך: בין רשויות, רשתות והציבוריות החרדית** (עמ' 21–48). מכון ירושלים למחקרי מדיניות והמחוז החרדי של משרד החינוך.
- אלמוג, ש' ופריחזון, ל' (2012). דת, מגדר ומשפט בפרשת עמנואל: מילים, קולות ופרשנויות. **עיונים בשפה וחברה**, 5(1–2), 205–221.
- ארהרד, ר' (2014). **יעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות**. מכון מופ"ת.
- בארט, ע', שפיגל, א' ומלאך, ג' (2020). **אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גולוס, ע', שריד, מ', וייל, מ', יוכמן, א' ווינטראב, נ' (2014). השפעת גורמים סביבתיים על התפתחות בנים מגנים חרדיים בישראל. **כתביעת ישראלי לריפוי בעיסוק**, 23(1), 326–342.
- גילת, י', רוטרצימט, ג', טל, ק' וטבק, ע' (2017). תפיסות הורים בנוגע למעמדה, לתפקידה ולתפקודה של הגננת. **חוקרים הגיל הרך**, 5, 90–121.
- דה'מלאך שחק, נ' (2007). ילד משוחרר, ילד ממושמע: ייצוגי התנהגות רצויה של ילדים בקרב גננות בזרם הממלכתי ובזרם העצמאי-חרדי. בתוך א' אור וס' בראשר (עורכות), **המוכר והזר: ייצוגים חברתיים בקבוצות בישראל** (עמ' 307–316). מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן-גוריון.
- זיכרמן, ח' (2014). **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל**. משכל.
- חסייסי, ר' (2014). **מעמדן ותנאי העסקתן של סיעות בגני ילדים**. הכנסת, מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/33596b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977/2_33596b58-e9f7-e411-80c8-00155d010977_11_7422.pdf
- חסן, י' ואבניאילון, ג' (2013). התערבות מערכתית בביה"ס בשעת חירום – בעקבות מבצעי "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן". **פסיכואקטואליה, אפריל**, 33–37.
- יפה, א' (2009). סמכות פדגוגית נשית וגבולותיה: חינוך ופסיכולוגיה, טקסט ופרקטיקה בגני ילדות חרדיים. בתוך ק' קפלן ונ' שטדלר (עורכים), **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות** (עמ' 31–56). מכון ון ליר; הקיבוץ המאוחד.
- מבורך, מ' (2017). על מערכות חינוך לגיל הרך בישראל ועל תפקיד הגננת/מנהלת הגן. בתוך מ' מבורך (עורכת), **מנהיגות חינוכית בגיל הרך** (עמ' 13–18). מכון מופ"ת.
- מבקר המדינה. (2020). **משרד החינוך: החינוך החרדי והפיקוח עליו** [דוח שנתי 70ב]. <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/2020/70b/2020-70b-210-Education.pdf>

- מור, פ', סלואן, מ' ופאר, א' (2020). התערבות פסיכוחינוכית כמענה מיטבי לילדי בית הספר בחברה החרדית – תובנות מהעבודה בשטח. **כעת**, ה, 21–36.
- מייטלס, ת' וטובין, ד' (2021). התרבות הבית ספרית ועבודת היועצת החינוכית. **הייעוץ החינוכי**, כג, 33–56.
- מכון 'אסקריא'. (2022). **מוגנות במגזר החרדי**. ידידות טורונטו. <https://ff-yt.org/> ממצאי-סקר-מוגנות-במגזר-החרדי/
- מלאך, ג' וכהנר, ל' (2020). **שנתון החברה החרדית 2020**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/15500/haredi-2020.pdf>
- מלחי, א' (2016). מבואות לספרי ילדים לגיל הרך: תופעה ייחודית המשקפת תהליכים חברתיים ותרבותיים בחברה החרדית. **בין השורות**, 1, 137–157.
- מלחי, א' (2020). **חנוך לנער על פי דרכו: מסגרות חינוך חלופיות לנערים חרדים**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מנחם, מ' וחרגל, ש' (ח"ת). **שילוב פסיכותרפיה בית-ספרית עם התפיסה החינוכית הפסיכוחברתית: יישום בתוכנית הלאומית לטיפול בילדים ונוער בסיכון**. <https://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Shefi/YedaMiktzoei/Hachshara/TochniotLeumi/ot/ShiluvPsichoterapyaBietSifrit.htm>
- מניאיקן, ע' ואפרתי, ר' (2015). **הערכת התכנית "חשיבה יצירתית" בגנים חרדיים בחולון – דו"ח מסכם**. מכון הנרייטה סאלד.
- משרד החינוך. (2022). **במבט רחב: מספרים על חינוך**. http://ic.education.gov.il/QvAJAXZfc/opendoc_pc.htm?document=Mab_at_rachav.qvw&host=qvsprodlb&sheet=SH11&lang=en-US
- נבון, מ' וויזל, א' (2018). מחקר השוואתי של שיטות האיתור המוקדם של עיכובים התפתחותיים בגיל הרך. **חוקרים @ הגיל הרך**, 7, 31–49.
- פירסטטר, א' (2012). האם טוב היות האדם לבדו? – עמדתן של גנות כלפי תפקידן כמחנכות יחידות בגני חובה. **עיון ומחקר בהכשרת מורים**, 13, 9–33.
- פרידמן, י' (2011). יחסי בית-ספר – הורים בישראל. **עיונים במינהל ובארגון החינוך**, 32, 267–237.
- פרידמן, מ' (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**. מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פריינטה, ב' וגטניריקאלוש, מ' (2019). חוויות ילדי הגן ממבצע "צוק איתן". **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, כז (49–50), 173–195.
- פריש, י' (2012). **הגנת – כמנהלת-גן וכמנהיגה חינוכית: פרקיניהול**. שאנן – המכללה האקדמית הדתית לחינוך.
- פרישטיק, מ' ומיטלמן, ת' (2019). הקשר בין הרמה הדתית של הורים ושל מורים לבין שימוש בענישה גופנית כלפי ילדים וכלפי תלמידים לצורכי חינוך. **במעגלי החינוך**, 8, 1–22.

פת'הורנצ'יק, ר', פלד, א', אחיטוב, מ', ברום, ד', רוזנבלט, א', פיירמן, צ', קפלינסקי, נ', יוסף, ד', להד, מ' ושטוב, ק' (2012). הייתכן "עתיד ורוד" לילדי "צבע האדום"? בניית חוסן להורים ולילדים בגיל הרך החשופים לאיום מתמשך של טרור בשדרות. **חברה ורווחה, לב(2)**, 237–259.

צימרמן, ח' והוד"שמר, א' (2015). "אזעקה זה לא נעים": תפיסת ילדי גן את חוויית האזעקה בתקופת מבצע "עופרת יצוקה". **חוקרים @ הגיל הרך, 3**, 33–54. צ'רנוביצקי, מ' ופלדמן, ד' (2018). **החצר האחורית של החינוך בישראל מערכת החינוך החרדית: תמונת מצב והמלצות מדיניות** [דוח מחקר]. קרן ברל כצנלסון. קוליק, ל' (2014). עמדות כלפי עולם העבודה וחוסן תעסוקתי בקרב נשים חרדיות עובדות. **גדיש, 14**, 86–95.

קלינרסקיר, נ' ורומנוב, ד' (2018). **איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית: מבט השוואתי** (מהדורה שנייה). המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קציר, ש' ופריחון, ל' (2018). **החינוך הממלכתי חרדי: מהקמה להתבססות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רובין, א' (2014). התמקצעות ביעוץ חינוכי: תרומה לפרופסיה ולפרופסיונאל. **הייעוץ החינוכי, יח, 13–31**.

רוזנטל, א' (2018). ערכים בספרות ילדים לגיל הרך ככלי לחינוך ערכי בחינוך החרדי. **מחקרי הגבעה, ה, 129–155**.

שהם לוז, א' (2018). עם הפנים למשפחה – טיפוח יכולות בגיל הרך באמצעות ההורים: תכנית הורי"ם כמודל להתערבות אפקטיבית. **מניתוק לשילוב, 20**, 97–127.

360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. (ח"ת). **מאגר התכניות הבינ'משרדי לילדים ונוער בסיכון: מחוברים בשביל הילדים, מכל הכיוונים**.

<https://tochniyot360.molsa.gov.il/>

360° התכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. (2022, 28 ביוני). חדרי שלווה – מענה רגשי במצבי אלימות, טראומה וסיכון במסגרת ביה"ס תקציב בסיס. **מאגר התכניות הבינ'משרדי לילדים ונוער בסיכון: מחוברים בשביל הילדים, מכל הכיוונים**.

<https://bit.ly/3CwEKLc>

שפיגל, א' (2011). "ותלמוד"תורה כנגד כולם": חינוך חרדי לבנים בירושלים. מכון ירושלים למחקרי ישראל.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תאוריה ויישום**. רמות.

שרת, ר' (1996). **משחקהן המובנים והמופשטים של בנות גן חרדי** [עבודת מוסמך]. אוניברסיטת בראילן.

Blankemeyer, M., Walker, K., & Svitak, E. (2009). The 2003 war in Iraq: An ecological analysis of American and Northern Irish children's perceptions. *Childhood, 16*(2), 229–246. <https://doi.org/10.1177/0907568209104403>

- Brody, D., & Baum, N. L. (2007). Israeli kindergarten teachers cope with terror and war: Two implicit models of resilience. *Curriculum Inquiry, 37*(1), 9–31. <https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2007.00379.x>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Erhard, R. L., & Erhard-Weiss, D. (2007). The emergence of counseling in traditional cultures: Ultra-Orthodox Jewish and Arab communities in Israel. *International Journal for the Advancement of Counselling, 29*(3–4), 149–158. <https://doi.org/10.1007/s10447-007-9035-8>
- Gilboa, Y. (2016). Cultural adaptation of a preventive program for ultra-Orthodox preschool boys. *Journal of Occupational Therapy, Schools & Early Intervention, 9*(3), 258–268. <https://doi.org/10.1080/19411243.2016.1207214>
- Golos, A., Sarid, M., Weill, M., Yochman, A., & Weintraub, N. (2011). The Influence of environmental factors on the development of ultra-Orthodox preschool boys in Israel. *Occupational Therapy International, 18*(3), 142–151. <https://doi.org/10.1002/oti.317>
- Heled, E., & Davidovitch, N. (2020). An occupation in search of identity – What is school counseling? *Journal of Education and Learning, 9*(5), 215–232. <https://doi.org/10.5539/jel.v9n5p215>
- Nasreen, H. (2017). Defining the role of the counselor. *Studia Edukacyjne, 43*, 403–425. <https://doi.org/10.14746/se.2017.43.24>
- Perry-Hazan, L. (2015). Court-led educational reforms in political third rails: Lessons from the litigation over ultra-religious Jewish schools in Israel. *Journal of Education Policy, 30*(5), 713–746. <https://doi.org/10.1080/02680939.2014.987829>
- Rosenthal, M. K., & Roer-Stier, D. (2006). "What sort of an adult would you like your child to be?": Mothers' developmental goals in different cultural communities in Israel. *International Journal of Behavioral Development, 30*(6), 517–528. <https://doi.org/10.1177/0165025406072897>